

Михаило ВОЈВОДИЋ*

ОДНОСИ КЊАЗА НИКОЛЕ И ВЛАДАРА ДИНАСТИЈЕ ОБРЕНОВИЋ (1860-1903)

Када су Црногорци на челу са владиком Петром I Петровићем Његошем крајем XVIII века извојевали историјске војничке победе над Турцима и поставили темеље своје нововековне државе било је то за њих испуњење сна о враћању косовског дуга и о почетку обнове немањихке државе. С таквом вером они су гледали у сваку појаву пробужене свести и у другим деловима некадашњег царства српског народа, па се истоветна ослободилачка борба на целом том простору узимала као део једног јединственог покрета за ослобођење који се прижељкивао. Историјска заслуга владике Петра I је не само у томе што је у језгру ослобођене територије на тлу Црне Горе почео да ствара државу него и што је то била инспирација и ослонац другим сличним оружаним подухватима на неослобођеним деловима територије српског народа. Није зато случајно што је вожд Првог српског устанка Карађорђе, ширећи ослободилачку борбу у оквиру Београдског пашалука, један од главних праваца устаничког продора усмерио на спајање са Црногорцима. Сасвим је природно да су међусобне везе два велика устаничка покрета на Балкану, једног у Црној Гори а другог у Шумадији, биле од самог почетка успостављене. За Црну Гору Карађорђева борба била је истовремено не само могућа гаранција очувања и ширења ослободилачке борбе на сопственом подручју него и вера у то да ће њиховим спајањем бити створена заједничка држава. У очима Петра I и његових наследника и следбеника Карађорђе ће остати симбол ослобођења народа на балканском тлу. О томе, поред осталог, довољно сведочи и Његошева посвета Горског вијенца праху оца Србије. Међутим, и после пропасти Карађорђевог устанка владика Петар I ће искрено настојати да оствари чврсте везе и са новим вођом ускрсле Србије, пре свега у оним годинама када је постојала могућност заједничке борбе против Турске. Кнез Милош Обреновић, предводник Срба у Другом српском устанку и творац нове Србије, није имао особине ра-

* Доктор историјских наука, редовни професор Филозофског факултета, Београд.

тоборног вође, али је, и поред тога, у бурним збивањима двадесетих година деветнаестог века, у време отварања источне кризе, савезничка борба балканских народа, и то под заштитом Русије, била оквир у коме се могла одвијати и српско-црногорска сарадња. Чини се да су и кнез Милош и Петар I у такво нешто били озбиљно убеђени, али се то показало само у почетку. Настојањем европских сила да ствар приведу крају дипломатским путем и прилагођавање кнеза милоша таквој политици, разбијена је илузија о заједничкој борби Црне Горе и Србије.

После признања, од стране Порте, аутономне кнежевине Србије и пошто је, потом, њој прикључено неколико отргнутих нахија, кнез Милош је дефинитивно прихватио да поступком мирног и стрпљивог рада, уз помоћ западних сила, утиче на даље решавање српског питања. Насупрот томе, приметна је била ратоборност новог црногорског владике Петра II Петровића Његоша коју је наследио од свог стрица. Два приступа ослобођењу српског народа, један у Србији а други у Црној Гори, била су очигледна и тешко их је било ускладити. И култ Карађорђа, који се у Црној Гори осећао а кога је Петар II високо уздигао, као да је негативно обележио односе између две државе, посебно у време док је на челу Србије био кнез Милош. Чини се да се и код кнеза Милоша у извесним приликама јављао извесан потцењивачки однос према борби Црногораца у оквиру општих напора српског и осталих балканских народа, што се видело још из његових писма која је упућивао Петру I, али и из покровитељско-заштитничког држања према Петру II коме је давао савете да остане миран, као и одбијања да се солидарише са његовим ратничким држањем. Све је то заправо хладило односе између водећих људи две земље, да би се нешто мало повољније прилике за сарадњу створиле тек у време кнеза Александра Карађорђевића. Петар II је, насупрот томе, са многим личностима из Србије остварио одличне везе, увек се надајући да ће се заједничким снагама повести општа борба против Турака. Био је заглаван у предводничку улогу Србије, иако отуда правог одговора није било. Сањао је, међутим, да ће се једног дана господари слободне и уједињене земље наћи у старој царској престоници Призрену.¹ Чини се да је умро разочаран што се бурне 1848. године Црна Гора и Србија нису са васколиким српским народом нашле у рату за ослобођење. Његову ратоборност наследио је Данило Петровић нови господар Црне Горе, али ни широки планови ослобођења околних територија којима се он заносио нису имали одјека у Србији. Кнез Александар Карађорђевић је сматрао да треба више обраћати пажњу на општа збивања у свету, која нису била повољна за велике ослободилачке акције, па је са својим министрима само правио планове за будућност. Србија, због тога, тада, није ра-

¹ Љ. Дурковић-Јакшић, *Србијанско-црногорска сарадња (1830-1851)*, Београд 1951, 95, 103, 172.

дила на оживљавању српског питања, па се њена политика практично разишла са политиком Црне Горе. Данило Петровић је, међутим, ишао другим путем, извојевао је велику војничку победу на Грахову, уз помоћ Француске изнудио је разграничење са Турском и стекао је велики међународни углед. Тако су обе стране, и српска и црногорска, у ствари, допринеле међусобном удаљавању. Штавише, на захлађење њихових односа утицало је и проглашење Данила Петровића за књаза, чиме се истовремено заметнула клица будућег династичког ривалства Петровића са Обреновићима и Карађорђевићима.

* * *

Црногорски књаз Никола, који је као деветнаестогодишњак 1860. године постао господар Црне Горе, имао је исте планове као и његов претходник књаз Данило. Значајна разлика међу њима била је у томе, а што ће у почетку знатно одредити политику књаза Николе, да је исте године када је он дошао на црногорски престо, кнез Србије постао Михаило Обреновић, много динамичнија личност у спољној политици од својих претходника, владар о коме ће се врло брзо доста чути у Европи и који ће забележити велике успехе у ослободилачким напорима своје земље. Књаз Никола се определио за то да прошири црногорске границе, да уздигне углед куће Петровића, да ради на јачању међусобних веза са осталим деловима српског народа и да што пре уђе у ослободилачке акције. Док је, међутим, сањао о Косову и Метохији и о Призрену као будућој престоници, своје практичне кораке усмерио је ка Херцеговини. Камен спотицања у изналажењу заједничке акције са кнезом Михаилом проистицао је из чињенице да је Босна и Херцеговина била најважнији циљ територијалних претензија Србије. Први неспоразуми међу њима настали су због тога што се кнез Михаило, повињујући се саветима из европских престоница, није определио за рат 1862. године оставивши Црну Гору да сама ратује, него је забележио успех, иако половичан, доношењем одлуке на конференцији у Канлици о неопходном исељавању муслимана из вароши Србије, с тим да Турци остану само у пограничним градовима на Сави и Дунаву.² Књаз Никола је, међутим, спремно прихватио залагање кнеза Михаила у наредним годинама за склапање балканског савеза.³ Штавише, пристао је да се у савезничком уговору између Србије и Црне Горе, закљученом 1866. године, за рачун међусобног ује-

² С. Јовановић, *Свољашња историја Србије*, Српски Књижевни Гласник, књ. IV, бр. 4, Београд 1901, 283-284.

³ О односима Црне Горе и Србије од доласка књаза Николе па до завршетка Берлинског конгреса одличну књигу, богату подацима, написао је Радоман Јовановић под насловом: *Политички односи Црне Горе и Србије 1860-1878*, Цетиње 1977.

дињења две земље одрекне престола у корист кнеза Михаила, а да команду у рату који би предстојао са Турском препусти српским официцирима. Да ли је у такав договор ушао искрено убеђен да треба све подредити вишим интересима па и свој сопствени престо, или је рачунао, будући да кнез Михаило није имао директног наследника, да ће једнога дана при избору новог владара у заједничкој држави одлучивати његов углед у српском народу – тешко да би се могли одредити сасвим за једну или другу тврдњу, али је сасвим вероватно да су обе биле у питању.⁴ Књаз Никола, међутим, није крио разочарење због тога што је кнез Михаило у пролеће 1867. године мирним путем решио питање ослобођења српских градова и што је Србија била све мање расположена да уђе у један ослободилачки рат. Искусао је и неповерење према појединим српским политичарима, на пример Гарашанину, Пироћанцу и др., као и према њиховим дипломатским иницијативама које су Србији и кнезу Михаилу донеле велико признање у Европи и посебно на Балкану. Окретање књаза Николе Француској, будући да је успеху кнеза Михаила доста допринела руска политика, било је само један од израза његових тежњи да и Црна Гора задобије неки територијални добитак, али и да он лично убележи позитиван резултат. Према извесним мишљењима, политика кнеза Михаила и његов успех у добијању градова ставили су у заснак династију Петровића.⁵

Убиство кнеза Михаила 1868. године којим су покопане све наде да ће се остварити програм тада насталог првог балканског савеза и политика Намесништва усмерена на то да се Србија потпуно окрене унутрашњим питањима и да привремено одустане од свих ослободилачких планова донели

⁴ Извештаји Милана Пироћанца, секретара Министарства иностраних послова Србије, који је по налогу кнеза Михаила боравио од јануара до пролећа 1867. године на Цетињу, и за то време био нека врста секретара књаза Николе, занимљиво су сведочанство о атмосфери која је владала у односу кнеза Михаила и књаза Николе и њихових блиских сарадника. У њима се говори и уопште о политичким расположењима која су се тада могла осетити на Цетињу, о мешању европских утицаја на односе Црне Горе и Србије, а све то непосредно или у време збивања значајних за обе земље (уговор о међусобном савезу, цариградски протокол, дефинитивно решење судбине градова у Србији итд.). Извештаји су упућивани српском министру иностраних послова Илији Гарашанину. Архив Србије (у даљем навођењу: АС), Фонд Љубомира Ковачевића, лични фонд 1848-1918, бр. 1553, М. Пироћанац – И. Гарашанину, Цетиње 4. јан. 1867; бр. 1555, М. Пироћанац – И. Гарашанину, Цетиње 20. јан. 1867; бр. 1556, М. Пироћанац – И. Гарашанину, Цетиње 13. фебр. 1867; бр. 1559, М. Пироћанац – И. Гарашанину, Цетиње 19. март 1867; бр. 1561, М. Пироћанац – И. Гарашанину, Цетиње 20. март 1867. ове узвештаје уступила је унука Љубомира Ковачевића Архиву Србије 1987. године.

⁵ АС, Фонд Љ. Ковачевића, лични фонд 1848-1918, бр. 1567, М. Пироћанац – И. Гарашанину, Цетиње 27. март 1867.

су ратоборном књазу Николи огроман престиж у српском народу. Родољубива српска омладина Новог Сада, Београда, прекодринских крајева веровала је у њега као у народног предводника. Цетиње је у наредним годинама постало центар окупљања представника патриотизмом надахнуте српске младежи у коме су се састајала или оснивала патриотска друштва за народно ослобођење или правили широки планови за национално окупљање. Књазу Николи, који је 1867. године испевао једну од наших најлепших патриотских песама уопште, песму *Онамо, Онамо*, у којој је он, исто као и Петар II Петровић Његош, указао на Призрен и националну дужност која га тамо очекује, долазили су у посету сви они који су хтели да се без одлагања отвори на Балкану ратни фронт. Посетио га је, поред осталих, као изасланик Намесништва, у приватној мисији 1871. године, познати српски песник и национални радник Стеван Каћански, звани Стари Бард, творац много хваљене песме *Пањелинион* (1867) у којој је, одушевљен устанком Грка на Криту, изразио очекивања многих Срба да се придруже њиховим тежњама и ослободе турског ропства. Каћански је био и аутор веома цењене поеме *Грахов Лаз* (1862. први део) која је била популарна међу српском омладином, као и песме *Црна Горо* (1871).⁶ На жалост, изгледа да нису остале забелешке о њиховим разговорима који су тада вођени, па се о тој мисији не зна скоро ништа.

Доласком Милана Обреновића на српски престо 1872. године почела је да се мења клима у Србији у погледу односа према положају Срба у европској Турској. Нерешено аграрно питање у неослобођеним крајевима, које је тешко притискало тамошње српско становништво, о чему се све више говорило у јавности, а уз то и значајне промене у Европи, односно успеси немачких и италијанских родољуба који су довели до народног уједињења и стварања њихове две велике државе, подстакло је и људе у Србији да постану нестрпљиви да и они нешто крупно предузму. Борбено расположење омладине, васпитане у романтичарском духу, која је још раније нападала кнеза Михаила због оклевања, окренуло се сада кнезу Милану и на њега се вршио снажан притисак да се одлучи на рат. Устанак у Херцеговини 1875. године, који се муњевито пренео на Босну, пре тога покољ у Подгорици, потом сурова турска одмазда над побуњеним Бугарима, утицали су на кнеза Милана да постане ратоборан. Томе је допринела и снажна агитација младих панслависта приспелих из Русије у Београд који су тражили да Србија зарати са Турском јер ће се наводно одмах и руска војска умешати.

Књаз Никола је, разуме се, одмах био спреман да се повеже са Србијом. Овога пута у међусобном споразуму закљученом 1876. године није било ранијих клаузула из 1866. године о јединственој команди на челу са српским официрима, иако је на томе инсистирала српска страна. Две војске су

⁶ Ст. Вл. Каћански, *Од Балкана до Адрије*, Београд, 1913, 10-11, 12-15, 43-67.

се, тако, у ратовима 1876-1878. године, бориле свака за себе. Србија и Црна Гора су из ратова изишле територијално проширене и међународноправно признате, делимично разочаране, нарочито Србија, због сразмерно мањих територијалних добитака према жртвама које су поднеле, а огорчене што су Босна и Херцеговина и Новопазарски санџак односно Стара Рашка запоседнути аустријским трупама, чиме су били дубоко погођени српски национални интереси.

Србија и Црна Гора, независне и међународно признате државе, у годинама после Берлинског конгреса нашле су се у различитим положајима, због чега су се њихови интереси од тада чешће и озбиљније сукобљавали. Србија је била опасана Аустро-Угарском са севера и запада, а, како се веровало, иста судбина могла је њу снаћи и са југа. Без мора, притешњена са три стране од једне тако моћне силе, усамљена, а налазећи се на стратешком историјском путу који је спајао средњу Европу с Азијом, осећала се угроженом и уз опште уверење које је владало код народа да хоће да јој одузму могућност да дише. Била је уз то, приморана да са Тајном конвенцијом, коју је Милан Обреновић закључио 1881. године, одрекне сваке акције према Босни и Херцеговини, чиме се, као уосталом и неким другим уговорима, нашла потпуно у сфери Аустро-Угарске. Црна Гора, чврсто наслоњена на Русију, територијално ојачана, а одсечена од Босне и Херцеговине, и блокирана аустроугарском флотом на мору, окренула се далеко више него раније својој неугаслој тежњи Старој Србији, односно Косову, Метохији и Новопазарском санџаку, и на том подручју се снажно суочила са претензијама Србије. Такав различит међународни положај који је умногоме определио будућу званичну политику Србије и Црне Горе, одредио је и њихово држање у појединим кризама везаним за целокупни балкански комплекс питања и утицао на активност према појединим балканским државама као и према неослобођеном становништву у европској Турској и др., посебно ће се одразити на место и улогу које ће у свему томе имати владари и династије две земље.

Кнез Милан Обреновић који се 1882. године, уз подршку Аустро-Угарске, прогласио за краља Србије, читаву своју политику градио је на добрим односима са том суседном силом уклапајући се у њена начела балканске политике, чему је доста допринело и његово лично аустрофилство. То га је унутар земље довело у сукоб са делом политичких странака, појачало његову свађу са краљицом Наталијом и охладило односе са Русијом и Црном Гором и књазом Николом. Напустивши српски престо 1889. године, и потом уживајући подршку Аустро-Угарске, није престао да утиче на део политичких снага у земљи, а пре свега на свог сина Александра који је 1893. године срушио Намесништво и преузео власт. Краљ Александар је уз повремена одступања наставио такву политику, дакле политику краља Милана, све до своје смрти 1903. године. За читаво то време показало се да би њега наслон на Русију, ближи односи са Црном Гором и прихватање сло-

венске идеје као водиле у политици, било рушење основе на којој су и он и краљ Милан градили своју владавину. А таква политика подразумевала је добре односе с Аустро-Угарском, док би одступање од ње у исто време значило ризиковање опстанка сопственог владарског престола. Само кратко време је краљ Александар напустио тај правац средином деведесетих година због унутрашњих околности и то неискрено, а други пут 1900. године руковођен личним интересима будући да му је за венчање Драгом Машин било значајно руско покровитељство. Није добио подршку Руса којој се надао, а Аустро-Угарска га је напустила. Усамљен, без пријатеља у свету, без савезника на Балкану, а остао без оца који је погођен његовом женидбом умро 1901. године у Бечу, краљ Александар је, изазвавши истовремено против себе у Србији и политичке партије, и војску, и јавност, нашао смрт под ударцима војничких бајонета у свом београдском двору.

За то време уздизала се звезда црногорског књаза Николе, коју нису могли помрачити ни чести напади на њега аустроугарске штампе која је посебно и систематски омаловажавала његове политичке аспирације. За разлику од краља Милана и краља Александра, књаз Никола је уживао руску заштиту, што се осећало и преко разне врсте помоћи коју је Црна Гора добијала из Петрограда, од политичке, војне па до новчане. Књаз Никола је заправо био веома уважавана личност на двору цара Александра II, цар Александар III га је назвао својим јединим пријатељем на Балкану, удајом својих кћерки сродио се са старим и знаменитим европским династијама, а пред владарима великих држава стајао је као према себи равнима. То су за цело били дипломатски успеси на европској позорници који се нису могли занемарити.

Књаз Никола је имао изванредан углед и код свих Срба. Он, који је као младић од 21 године написао кнезу Михаилу Обреновићу после бомбардовања Београда 1862. године речи: „Устани кнеже. Раскини окове који нам бедни српски народ притискују. Ја књаз Црне Горе, онда ћу се поносити да као прост војник стојим на стражи пред твојим царским двором”⁷, тај исти књаз Никола је, међутим, сада важио за изабраног вођу и ослободитеља свега Српства. Разуме се, томе су допринели победа црногорског оружја у ратовима 1876-1878. године, као и слабљење међународног положаја Србије и значаја њене политике осамдесетих и деведесетих година XIX века, као и опадање угледа краља Милана и краља Александра Обреновића. Знатан део свог ауторитета код Срба књаз Никола је стекао захваљујући и свом необичном песничком дару који је ставио у службу своје политике. Да би се схватиле његове политичке амбиције у односу на тај народ није нам потребно читати његове многобројне поруке, прокламације, говоре, разговоре и личне забелешке. То се могло сазнати и из његових песничких

⁷ К. Хрон, *Најновија фаза Источног питања*, Одјек, бр. 91, 5 јул 1898.

дела. Тако, на пример, он уверава у својој песми *Онамо, Онамо*, за брда она, гдје небо плаво савија свод, да се његова душа неће смирити док се сви Срби не ослободе туђег ропства. У својој драми *Балканска царица* коју је написао 1884. године а публиковао две године касније на Цетињу, он кроз уста деведесетогодишњег старца прориче: да ће слобода из тих црних гора низ клисуре расипати се, како каже „и у Зету и у друге Душанове бановине” и, уз пружену руку брату на северу, опет ће спајањем изнићи једна „љепша царевина”.⁸ А крајем осамдесетих година поздравио је црногорско бродарско акционарско друштво стиховима: „Радуј се с нама Јадране бурни, морнари српски већ дижу стег”. Јасно се могло закључити да књаз Никола своју владавину неће окончати пре него оствари младићке снове.

Књаз Никола је у то време уживао и симпатије свих Југословена. Његова непрекидна брига да се не заустави процес ослобођења на Балкану пажљиво се пратила од Софије па све до Љубљане и Прага. Подозрење да би се из свега тога могло нешто изродити посебно је било присутно на Аустро-Угарској, будући да се глас словенског света у њеним земљама све више дизао а исто тако и уједињавао, о чему је најбољи пример било стварање српско-хрватске коалиције у Хрватској. Управо због тога је у немачким круговима уопште, дакле и у Аустро-Угарској и у Немачкој, било озбиљно схваћено његово залагање 1898. године за стварање југословенског савеза на Балкану. Та идеја била је нешто друго у односу на старе српско-бугарско-црногорске планове о ослобођењу европске Турске. Она је укључивала и западни део Балканског полуострва. У немачкој штампи се, на пример, то озбиљно коментарисало. Веровало се да Александар Обреновић тако нешто не би прихватио, али се постављало питање – шта ако власт у Србији пређе у руке других који се неће оглушити о позив књаза Николе. Шесточлана заједница, тј. Црна Гора, Србија, Бугарска, Босна и Херцеговина, Хрватска, Словенија, како је то замишљао књаз Никола, могла би да има лепшу будућност од свих ранијих савезничких и ујединитељских планова.⁹ Идеја балканског јединства је овде имала један нов облик који ће се показати једног дана као остварив, а њој су Немци већ тада придали практичан значај.

⁸ Никола I, *Балканска Царица*, Цетиње 1886, 258-264.

⁹ Српски Одјек, бр. 10, 30. октобар 1898. – У једном чланку објављеном у угледном немачком листу Опште Минхенске Новине било је написано да су југословенске идеје књаза Николе дошле до изражаја у „његовом” листу Невесиње. Проверавајући овај навод утврдили смо да је, доиста, било чланака у листу Невесиње који су се залагали за ту врсту спотазумевања. На првом месту такав је чланак *Југословенско (балканско) јединство* (Невесиње, бр. 19, 9. септ. 1898), а потом и неки други: *Источно ишћање* (Невесиње бр. 6, 10. јун 1898), *Аустро-Мађарска и Словенство* (Невесиње, бр. 25, 21 окт. 1898) и др.

Разуме се, политика коју су водили владари две династије утицала је и на њихове династичке односе, а исто тако и на званичне односе Србије и Црне Горе. Већ први додири њихових представника после признања независности, када је требало честитати победе и разменити одликовања, нису показали претерану срдачност, а тако је било и убудуће. Ађутант кнеза Милана потпуковник Јован Анђелковић, који је у априлу 1879. године дошао на Цетиње са писмима свога суверена за књаза Николу и председника Сената војводу Божа Петровића, донео је и предлог да две земље одмах успоставе дипломатске односе преко стално установљених посланстава. Одговор књаза Николе био је садржан у једној речи: „Видећемо”.¹⁰ Третило је од тада да прође пуних осамнаест година па да први стални српски посланик крочи на Цетиње, али да се ни он не задржи дуго. То је говорило о знатном неповерењу које је владало између две династије и између званичних политика Србије и Црне Горе. Окренутост једне и друге династије и земље различитим силама онемогућавала је да спољни фактор, у овом случају Русија, благотворно утиче на одмрзавање дуго наталоженог леда. Аустроугарски политички кругови, уз обилату подршку бечких и пештанских јавних гласила, сејали су огромно нерасположење у Србији против црногорског књаза и политике коју је водио. Допринос јачању међусобних сумњи дала је и сама српска званична политика, подстакнута из Беча 1885. године, опредељеношћу да своју националну активност искључиво усредреди на Косову и Метохији и даље на југ. Разумљиво је да се у неким политичким срединама у Београду, пре свега на двору, зазирало од црногорских претензија које су према неким од тих крајева биле јако наглашене. Премда су напади на књаза Николу из године у годину били присутни у српској штампи, политика неповерења према њему углавном је била диктирана од стране дворских и одређених политичких кругова, па је од њих највише и зависило када ће се утишати.¹¹ Мучну атмосферу први је прекинуо разло-

¹⁰ АС, Министарство иностраних дела (у даљем навођењу: МИД), Политичко одељење (у даљем навођењу: ПО), 1879, фасц. III, дос. V, пов. Бр. 187, извештај Ј. Анђелковића министру иностраних дела, Београд 20. април 1879; Н. Ражнатовић, *Покушај србијанске владе да успостави дипломатске односе са црногорском владом 1879. године*, Историјски записис, XXI, 4, Титоград 1964.

¹¹ Било је у међувремену извесних иницијатива и са једне и с друге стране да се оствари међусобна сарадња, али се то више односило на решавање појединих конкретних питања, а некада је имало и куртоазни карактер. Лични изасланик краља Милана Обреновића, који је стигао 1882. године на Цетиње са вешћу да је Србија постала краљевина, стекао је утисак да у књажевом држању није било никакве зловоље ни према Србији ни према њеном суверену (М. Војводић, *Политика Србије према Црној Гори 1878-1903*, у Зборнику Краљ Никола – личност, дјело, вријеме, ЦАНУ, Подгорица 1998, 65-79). Када је 1884. године у Цариграду, после извесног прекида, поново отворена црногорска дипломатска агенција, нови црно-

жни Стојан Новаковић, српски председник владе 1895. и 1896. године, коме је краљ Александар, под притиском унутрашњих тешкоћа, препустио да спољну политику поведе у правцу сарадње са Русијом и Црном Гором. Он је најпре пресекао кампању која се против књаза Николе водила у београдским листовима и од стране црногорске емиграције, а затим је кренуо да ради на успостављању чврстих веза и сарадње са Црном Гором и њеним водећим људима у предузимању заједничке акције у свим националним питањима. „Једна од основних тачака наше политике је да у општој народној политици идемо с Црногорцима руку под руку”¹², написао је Новаковић у јуну 1896. године. Такву политику је почео да гради заједно са предузимљивим црногорским министром иностарних послова Гавром Вуковићем, са којим је у много чему био истог мишљења, а коме је, уз то, био пријатељ, а пре тога и професор у београдској гимназији. Новаковић је органи-

горски представник Гавро Вуковић је тамошњем српском дипломатском представнику Јеврему Грујићу наговестио да ће са њим сарађивати, што је било значајно због тешког положаја њихових сународника у Турској (АС, МИД, ПО, 1884, фасц. IV, дос. VI, пов. бр. 204, Ј. Грујић – М. Гарашанину (предс. мин. сав. и мин. ин. дела), Цариград 16. март 1884; исто, пов. бр. 226, Ј. Грујић – С. Новаковићу (заст. мин. ин. дела), Цариград 22. март 1884). Молба књаза Николе упућена из Петрограда Намесништву, у августу 1889. год., да због неродице и глади у Црној Гори Србија прими један број сиромашних црногорских фамилија, упућена посредством тамошњег српског посланика, уродила је плодом. (АС, МИД, ПО, 1889, фасц. VIII, дос. IV, пов. бр. 996, Ђ. Симић – С. Грујићу (пред. мин. сав. и мин. ин. дела), Петроград 16. август 1889. У јесен те исте године прешло је у Србију око 6500 црногорских душа (АС, МИД, ПО, 1889, фасц. VIII, дос. IV, пов. бр. 958, Г. Вуковић – С. Грујићу, Цетиње 9. авг. 1889; исто пов. бр. 1661, С. Грујић – Г. Вуковићу, Београд 8. дец. 1889; исто пов. бр. 1179, С. Грујић – мин. прив., мин. вој. мин. унутр. послова, Београд 21. септ. 1889; исто бр. 1204, С. Грујић – Г. Вуковићу, Београд 26. септ. 1889; исто, бр. 1534 Г. Вуковић – С. Грујићу, Цетиње 27. окт. 1889; исто пов. бр. 1661, С. Грујић – Г. Вуковићу, Београд 8. дец. 1889). А почетком деведесетих година је, уз благослов два владара, отпочела добра сарадња српске и црногорске владе и њихових представника у Цариграду на постављању српских митрополита у скопској и рашко-призренској епархији (Н. Ражнатовић, *Рад влада Црне Горе и Србије на њиховом одржавању српских митрополија у Призрену и Скопљу 1890-1902*, Историјски записи, XXII, 2 (1965), 217-275. У јесен 1894. год. су сурели су се краљ Александар и књаз Никола у Петрограду у време сахране цара Александра III (Р. Распоповић, *Дипломатија Црне Горе 1711-1918*), Подгорица – Београд 1996, 423). Како наводе руски извори, они су тада дуго и пријатељски разговарали (Архив Историјског института САНУ, збирка Владана Ђорђевића, бр. 8/25, В. Ђорђевић – краљу Александру, Цариград 28. нов. 1894.

¹² Рукописно одељење Народне библиотеке Србије, Р 426/1, бр. 115, С. Новаковић – Владану Ђорђевићу, Београд 1. 6. 1996.

зовао и посету књаза Николе Београду на Видовдан 1896. године, којом приликом су вођени политички разговори, утврђен изванредан договор о заједничком националном раду на југу, али није потписан никакав споразум, пошто је то захтевало дужу расправу и међусобна попуштања.¹³ Смењивање Новаковића у децембру 1896. године био је истовремено знак поновног негативног развоја односа Србије и Црне Горе, чему ће врло брзо посебан печат дати узвратна посета краља Александра књазу Николи 1897. године. Одлучност краља Александра да тада, за разлику од својих министара, из чисто династичких разлога одбије да прихвати да се у тексту споразума са Црном Гором о националним задацима у европској Турској признају црногорске претензије на Призрен створила је између две стране непремостиве разлике.¹⁴ С обзиром на категоричну непопустљивост два владара, крах тих разговора је био неминован. Односи Црне Горе са Србијом се после тога нису поправили све до 1900. године. Тада су, у настојањима краља Александра да нађе подршку својој женидби Драгом Машин, по други пут створени изгледи за његово зближавање са руским двором и за поправљање односа Србије са Црном Гором са којом је уз то наговештено успостављање разних облика сарадње.¹⁵ Одбијање руског цара да прими у посету краља и краљицу окренула је краља Александра поново Аустро-Угарској, али је он њену заштиту био већ дефинитивно изгубио. Односима са Црном Гором претило је ново озбиљно погоршање, тим пре што је и женидба принца

¹³ Књаз Никола је у здравици коју је одржао пред краљем Александром апеловао на потребу међусобне слоге: „Промиса Божји нас је двојицу означила да смо владари и управљачи српскога народа. Проникнути том светом задањом и најврљом жељом да то по Божјој вољи вршимо, дужни смо све учинети за племенити и драги наш народ српски, који, да се исправи, за слогом вапије. Јер само на дому слојан народ јак је и од других уважен”. АС, Фонд Стојана Новаковића, бр. 2846, текст здравице коју је књаз Никола одржао на вечери другог дана боравка у Београду.

¹⁴ Краљ Александар се после повратка у Београд правдао да је морао да одбије захтеве књаза Николе „јер би се штете свеколике натовариле одмах на Србију”. АС, Фонд Стојана Новаковића, бр. 461, 5. маја 1897, „Разговор с краљем Александром после повратка с Цетиња”.

¹⁵ У току 1900-1902. године се на иницијативу српске владе радило на приближавању две земље и вођењу споразумне акције у Цариграду у циљу побољшања положаја њихових сународника на Косову и Новопазарском Санџаку (М. Војводић; *Настајање Србије на зближењу са Црном Гором (1900-1902)*, Гласник цетињских музеја, VII, Цетиње 1974, 213-223; *Политичка акција Србије и Црне Горе у Цариграду 1901. године*, Гласник цетињских музеја, X, Цетиње 1977, 169-178). Било је и извесних покушаја сарадње у питању тзв. Јадранске железнице за коју су обе земље биле заинтересоване. Н. Ражнатовић, *Црна Гора и њено зближење са Србијом (1900-1902)*, Из црногорско-српских односа, Историјски записи, XXV-1 (1961), 113-127; М. Војводић, *Рад Србије на осиварању пројекта Јадранске железнице*, Зборник Филозошког факултета, XXII, 1, Београд 1996, 241-247.

Мирка Петровића рођаком краља Александра увећала на српском двору неповерење према књазу Николи, будући да се том чину придавао дубљи политички значај, јер се у њему видела кандидатура црногорског принца за српски престо.¹⁶ У таквој атмосфери су, смрћу краља Александра 1903. године, окончани ни мало срдачни односи династије Петровића са српском владарском кућом Обреновића. У јуну 1903. године књаз Никола је са балкона свог дворца на Цетињу исказао радост због доласка његовог зета Петра Карађорђевића на престо Србије и уопште династије Карађорђевића, чијег су родоначелника Црногорци задржали у трајној успомени.

Mihailo VOJVODIĆ, Ph. D

RELATIONS OF PRINCE NIKOLA AND
THE OBRENOVIĆ DYNASTY (1860-1903)

Summary

From the beginning of his rule, Prince Nikola was committed to work on territorial extension of Montenegro, raising the Petrović family and strengthening the relations with other parts of Serbs people. That in fact was the basis on which his relations developed with the rulers of the Obrenović dynasty, which resulted both in various types of their cooperation and in mutual rivalry and mistrust. While the Serbian Prince Mihailo Obrenović was alive there was a hope that the alliance will be reached, military cooperation had even existed as well as the possibility of union of Montenegro and Serbia. Following the recognition of independence in 1878 the rivalry of the two dynasties increased, therefore the relations between Montenegro and Serbia frequently experienced crisis. There were temporary melting of ice in their relations, but the fact is that except of trade agreements and occasional accepting of economic migrants from Montenegro by Serbia, between the two countries it was not possible to reach any other form of cooperation. Distrust of Prince Nikola on one and of Kings Milan and Aleksandar Obrenović on the other side, was also stimulated by different foreign policy orientation: Prince Nikola enjoyed the trust of the Romanov Dynasty and was oriented towards Russia, whereas the last two Obrenović rulers had the protection of the Habsburg family and were connected to Austria-Hungary. Thus, by death of King Aleksandar in 1903, which meant distinguishing of the Obrenović family, the relations between the two dynasties, which were not cordial at all, were terminated.

¹⁶ Н. Ражнатовић, *Црногорско-српски односи 1900-1903*, Историјски записи, XXXIV, 3-4 (1977) 655-706.